Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Η ΤΙΜΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Η Παναγία είναι για τον λαό του νησιού μας το σύμβολο της αγιότητας, της αγνότητας και της μητρικής αγάπης. Πλήθος λαού, κάθε ηλικίας, τάξης και μόρφωσης, προστρέχει στους ναούς και στις Μονές, που είναι αφιερωμένες στη χάρη της, ιδίως κατά τις μεγάλες θεομητορικές εορτές, ανάμεσα στις οποίες κυρίαρχη θέση κατέχει αυτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στις 15 Αυγούστου. Η αγάπη του λαού την έχει μετουσιώσει σε σύντροφο καθημερινό και απόλυτα οικείο, που συμπαρίσταται με την άμετρη καλωσύνη της, με αποτέλεσμα να την αναφέρει με εξαιρετική τιμή σε ποικίλες παραδόσεις και δοξασίες. Είναι δε το ιερό πρόσωπο, το οποίο τιμάται από τους πιστούς περισσότερο από κάθε άλλο, όπως μαρτυρούν οι εκφράσεις επίκλησής της, «Παναγία μου» και «Παναγία βοήθα μου», αλλά και οι πολλές σχετικές αναφορές στα δημώδη άσματα, με πιο γνωστά τον «Θρήνο της Παναγίας», που ψαλλόταν από γυναίκες το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής, μετά τον Επιτάφιο, στο ξενύκτισμα του Χριστού, και το «Άσμα εις την Υπεραγίαν Θεοτόκον του Κύκκου», το οποίο γνώρισε ευρύτατη διάδοση.

Η μεγάλη αγάπη των Κυπρίων προς την Παναγία καταδεικνύεται επίσης από την ονοματοδοσία των παιδιών τους με θεομητορικά ονόματα, όπως τα Μαρία και Μάριος, Παναγιώτα και Παναγιώτης, Ευαγγελία και Ευάγγελος, και Δέσποινα. Αποκαλύπτεται επίσης από τα ονόματα αρκετών κοινοτήτων του τόπου μας, που δόθηκαν προς τιμή της, όπως το χωριό Παναγιά της Πάφου, το προάστιο της Λεμεσού Αγία Φύλα, από το Αγία Φύλαξις, που έχει ως πολιούχο - προστάτιδά του τη Θεοτόκο και οφείλει την ονομασία του στο προσωνύμιό της «Η φύλαξις των παίδων», καθώς και την κωμόπολη της Αγίας Νάπας, δηλαδή την Παναγία του δάσους, λόγω της δασικής περιοχής, στην οποία βρισκόταν, πριν από τη μετατροπή της σε τουριστικό θέρετρο. Στη Θεοτόκο ήταν αφιερωμένα επίσης τα εγκαταλελειμμένα χωριά Κάτω Παναγιά της Πάφου, Παναγία της Λύσης και Αφέντρικα της Καρπασίας, που όφειλε την ονομασία του στο επωνύμιο της εικόνας του ναού του, της Παναγίας της Αφέντριας ή Αφέντρικας. Ακόμη, ο λαός τίμησε τη Θεοτόκο, αποκαλώντας ένα εντυπωσιακό ενδημικό φυτό του νησιού με την ονομασία «Δάκρυα της Παναγίας», το οποίο συνδέθηκε με την παράδοση για βλάστησή του στο σημείο, όπου κύλησαν τα δάκρυά της, κατά την ώρα της

Σταύρωσης του Θεανθρώπου. Γι' αυτό και συνήθιζαν να το μαζεύουν και να στολίζουν τον Επιτάφιο.

Σύμφωνα με εκκλησιαστική παράδοση, που διέσωσαν σε κείμενά τους, τον 16ο αιώνα, ο λόγιος Επίσκοπος Δαμασκηνός Στουδίτης και ο φωτιστής των Ρώσων Όσιος Μάξιμος ο Γραικός, η Παναγία επισκέφθηκε το νησί μας μερικά χρόνια μετά την Ανάσταση του Κυρίου, για να συναντήσει τον Άγιο Λάζαρο, ο οποίος είχε καταφύγει στην πόλη Κίτιο, για να σωθεί από τους Αρχιερείς και τους Φαρισαίους. Σύμφωνα με τη σχετική παράδοση, ο Λάζαρος, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Κύπρο, επιθυμούσε διακαώς να συναντηθεί με τη Θεοτόκο. Γι' αυτό και ύστερα από σχετική συνεννόηση, έστειλε καράβι στην Παλαιστίνη, για να τη μεταφέρει, μαζί με τον Ευαγγελιστή Ιωάννη, στο Κίτιο. Καθ' οδόν, όμως, το πλοίο τους συνάντησε τρικυμία και ενάντιο άνεμο, που το παρέσυραν μέχρι τη χερσόνησο του Άθωνα. Εκεί η Παναγία μετέστρεψε στη χριστιανική πίστη τους ειδωλολάτρες κατοίκους και δεήθηκε στον Υιό της να προστατεύει όσους θα διαμένουν στην περιοχή και θα ασκούνται χριστιανικά. Γι' αυτό και έκτοτε αποκλήθηκε με την ονομασία «Περιβόλι της Παναγίας». Στη συνέχεια αναχώρησε για την Κύπρο, όπου συνάντησε τον Λάζαρο, προς τον οποίο δώρισε επισκοπικό ωμοφόριο και επιμάνικα, που έφτιαξε η ίδια. Ακολούθως, ευλόγησε την τοπική Εκκλησία και επέστρεψε στα Ιεροσόλυμα.

Όπως σημειώνει ο Κύπριος λόγιος Νεόφυτος Ροδινός σε βιβλίο, που εξέδωσε στη Ρώμη το 1659, χωρίς όμως να αναφέρει οτιδήποτε σχετικό για την παράδοση αυτή, το ωμοφόριο φυλασσόταν από τους κατοίκους του νησιού μέχρι και τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Αναφορά στη σχετική παράδοση γίνεται για πρώτη φορά σε έντυπο κυπριακού ενδιαφέροντος ένα περίπου αιώνα αργότερα, το 1788, από τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, στο βιβλίο του «Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου», που εξέδωσε στη Βενετία. Εκτενέστερη, όμως, παρουσίασή της γίνεται κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, από τους Χαρίλαο Παπαϊωάννου, Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημο Μυλωνά και Κωνσταντίνο Σπυριδάκη, οι οποίοι δημοσίευσαν τις σχετικές αναφορές για επίσκεψη της Παναγίας στην Κύπρο, που επεσήμαναν σε κυπριακά χειρόγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Από αυτούς οι μεν Παπαϊωάννου και Μυλωνάς εξέφρασαν την άποψη ότι η παράδοση αυτή ήταν αγιορειτική με ρωσική προέλευση και διαδόθηκε στην Κύπρο από το Άγιον Όρος, ενώ ο Σπυριδάκης υποστήριξε ότι ήταν μάλλον κυπριακή. Ίσως δε η πρόσφατη αποκάλυψη, μετά από συντήρηση, εικόνας του

13ου αιώνα από τον ναό της Παναγίας της Αγγελόκτιστης στο Κίτιο με τη Θεοτόκο ένθρονη βρεφοκρατούσα εν μέσω του Ευαγγελιστή Λουκά και του Αγίου Λαζάρου, να απηχεί την άποψη περί κυπριακής προέλευσης της παράδοσης.

Οι θρύλοι και οι παραδόσεις αυτές καταδεικνύουν και την ιδιαίτερη αγάπη, που απολαμβάνει η Παναγία στην Κύπρο από τον λαό, που την επικαλείται σε κάθε περίσταση της ζωής του και την τιμά με εντυπωσιακό τρόπο, αφιερώνοντας εκατοντάδες εκκλησίες στη χάρη της. Γι' αυτό και σε κάθε χωριό υπάρχει εκκλησία ή ξωκκλήσι της Παναγίας, γεγονός που της δίνει το προβάδισμα από όλους τους άλλους Αγίους σε αριθμό ναών, που τιμώνται στο όνομά της. Όπως επισημαίνεται σε καταγραφή, που έγινε το 1946, υπήρχαν τότε στην Κύπρο 1621 ναοί, 382 από τους οποίους, ή ποσοστό 24%, ήταν αφιερωμένοι στην Παναγία, ενώ οι υπόλοιποι σε διάφορους άλλους Αγίους, με τους περισσότερους να τιμώνται στο όνομα του Αγίου Γεωργίου, 315, και της Αγίας Μαρίνας, 108.

Στους αφιερωμένους στη Θεοτόκο ναούς φυλάσσονται εκατοντάδες εικόνες της, με τις περισσότερες να έχουν ξεχωριστό επώνυμο, που, είτε είναι συνδεδεμένο με παραδόσεις και ιστορίες θαυματουργής επέμβασής της στην καθημερινή ζωή των πιστών, είτε προέρχεται από ονόματα, με τα οποία την ύμνησαν οι μελωδοί της Εκκλησίας, όπως Ελεούσα, Μεγαλόχαρη, Γοργοεπήκοος και Παραμυθία. Αρκετά άλλα οφείλονται σε κάποια ιδιότητα, που αποδίδει ο λαός στη συγκεκριμένη εικόνα, όπως για παράδειγμα στο χωριό Αρακαπάς, όπου αποκαλείται «Ιαματική» και ετυμολογείται, κατά τη λαϊκή εκδοχή, από τη λέξη «Γαιματιτζή», επειδή θεραπεύει τις αιμορραγίες. Κάποια άλλα οφείλονται στον τρόπο αγιογράφησης των εικόνων τους, όπως Βρεφοκρατούσα και Γλυκοφιλούσα, ή εύρεσής τους, όπως Θεοσκέπαστη, και Φανερωμένη, ή ακόμη και τον κατά παράδοση τρόπο ανέγερσής του ναού τους, όπως Αγγελόκτιστη και Αχειροποίητος. Ακόμη, αρκετά οφείλονται στα ιδιαίτερα φυτώνυμα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος χώρου των ναών που τιμώνται στο όνομά της, όπως Αρακιώτισσα, από το φυτό άρακας, και Μακεδονίτισσα, από το φυτό μακεδονήσι, ή και από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μορφολογίας της γύρω περιοχής, όπως Ασπροβουνιώτισσα και Λιβαδιώτισσα.

Σχετικός κατάλογος με τις ονομασίες της Παναγίας στην Κύπρο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά από τον Σίμο Μενάρδο, το 1907, στα πλαίσια της μελέτης του για το Τοπωνυμικό του νησιού. Ο Μενάρδος έγραψε και σύντομα σχόλια για μερικά από τα 42 επώνυμα, που εντόπισε για τη Θεοτόκο, και σημείωσε

ότι σε αρκετά από αυτά προτάσσεται, ως κοσμητικό επίθετο, η λέξη χρυσός, για παράδειγμα Χρυσογιαλιώτισσα, Χρυσοπολίτισσα και Χρυσοσπηλιώτισσα, συνήθεια που ανάγεται στα βυζαντινά χρόνια και διατηρήθηκε στην Κύπρο. Τον κατάλογο αυτό επεξέτεινε, το 1910, ο Άγγλος διοικητής Λάρνακας Κλωντ Ντελαβάλ Κόμπαμ, ο οποίος δημοσίευσε 87 επώνυμα της Παναγίας, που αφορούσαν ναούς και παρεκκλήσια χωριών και μοναστηριών της Κύπρου.

Συστηματικότερη υπήρξε η μελέτη του Αρχιεπισκόπου Ιορδάνου και μετέπειτα Πατριάρχη Ιεροσολύμων Τιμόθεου Θέμελη, ο οποίος κατέγραψε 110 επώνυμα της Παναγίας με πολλές πληροφορίες για την προέλευσή τους, που στηρίζονταν σε προσωπικές παρατηρήσεις κατά την επίσκεψή του στην Κύπρο το 1926, και έθεσε έκτοτε τις βάσεις για την περαιτέρω μελέτη του θέματος. Αξιοσημείωτο είναι ότι, τόσο ο Μενάρδος, όσο και ο Θέμελης, θεωρούν την Παναγία του Κύκκου ως την επισημότερη από τις εικόνες της Θεοτόκου, την οποία περιλαμβάνουν στον κύκλο των τριών, που κατά την παράδοση ζωγράφισε ο Απόστολος Λουκάς. Το 1926, επίσης, ο εκ των σημαντικοτέρων θεμελιωτών των κυπρολογικών σπουδών γιατρός Νεοκλής Κυριαζής δημοσίευσε κατάλογο με 10 επώνυμα εικόνων της Παναγίας, που κάθε μία είχε, σύμφωνα με τη δημώδη κυπριακή ιατρική, ξεχωριστή θεραπευτική ιδιότητα. Για παράδειγμα αναφέρει ότι η Παναγία η Χρυσογαλακτούσα, που βρίσκεται κοντά στο χωριό Μαθιάτης, φημίζεται «ως ο μόνος ιατρός των γυναικών, που στερούνται διά τα βρέφη των γάλακτος».

Με το ίδιο ζήτημα αχολήθηκαν στα χρόνια που ακολούθησαν και αρκετοί άλλοι πρωτοπόροι μελετητές της κυπριακής λαογραφίας και αγιολογίας, όπως ο δάσκαλος Ξενοφών Φαρμακίδης, το 1944, ξανά ο Νεοκλής Κυριαζής, ο οποίος εξέδωσε αυτοτελές βιβλίο, το 1950, ο νυν Μητροπολίτης Ναϊρόμπι Μακάριος Τηλλυρίδης, το 1992, και ο Κώστας Παπαγεωργίου, το 2008. Οι συγγραφείς αυτοί επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στην προέλευση των επωνύμων της Παναγίας και στην καταγραφή των σχετικών παραδόσεων, που συνδέονται με αυτά, ένδειξη της κυρίαρχης θέσης της στις λαϊκές διηγήσεις και της μεγάλης τιμής της από τους πιστούς. Ωστόσο, αρκετά άλλα παραμένουν ακόμη αθησαύριστα, όπως ονομασίες εικόνων, που έχουν αποκαλυφθεί και συντηρηθεί πρόσφατα με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας, ή ονομασίες ναών και παρεκκλησίων, που είναι αφιερωμένα στη Θεοτόκο και έχουν περιληφθεί σε μελέτες τοπικής ιστορίας, οι οποίες εκδόθηκαν τα τελευταία χρόνια.

Πολλές από τις εικόνες της Παναγίας στην Κύπρο θεωρούνται από τον λαό θαυματουργές, γι' αυτό και είναι κατάφορτες από πολύτιμα αφιερώματα. Όπως υποστηρίζεται από τη λαϊκή παράδοση, αρκετές από τις θαυματουργές αυτές εικόνες, όπως της Τροοδίτισσας, του Άρακα, του Μεγάλου Αγρού και του Μαχαιρά, ανήκουν στον κύκλο των εβδομήντα, που ζωγράφισε ο Ευαγγελιστής Λουκάς και έφθασαν στην Κύπρο στα χρόνια της Εικονομαχίας. Στον χρωστήρα του ίδιου Αποστόλου θεωρείται ότι ανήκει και η εικόνα της Παναγίας της Χρυσορρογιάτισσας, η οποία, σύμφωνα και πάλιν με την παράδοση, μεταφέρθηκε στο νησί επίσης στην περίοδο της Εικονομαχίας, αλλά εντοπίστηκε αρκετά χρόνια αργότερα, κατά τον 12ο αιώνα.

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, σημαντική είναι και η πανελλήνια παράδοση, η οποία κατατάσσει ανάμεσα στις τρεις σπουδαιότερες εικόνες του Ευαγγελιστή Λουκά τη φημισμένη Ελεούσα του Κύκκου. Όπως αναφέρεται σε παλαιά Μεσαιωνικά χειρόγραφα, η Αγία Εικόνα μεταφέρθηκε, στα τέλη του 11ου αιώνα, από την Κωνσταντινούπολη στη Μονή Κύκκου, που κτίστηκε με βασιλική χορηγία στα βουνά του Τροόδους, όταν αυτοκράτορας ήταν ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός. Έκτοτε, χιλιάδες λαού καταφεύγουν στη χάρη της, για να ζητήσουν να μεσιτεύσει για κάποιο προσωπικό τους πρόβλημα, ή για να παρακαλέσουν να σωθεί ο τόπος από μια επιδημία ή κάποια άλλη θεομηνία. Ειδικά, όμως, η Παναγία του Κύκκου συνδέθηκε με τον τερματισμό της ανομβρίας, η παρατεταμένη διάρκεια της οποίας απειλούσε στα παλαιότερα χρόνια με αφανισμό τους κατοίκους του νησιού, που στήριζαν την επιβίωσή τους στη γεωργοκτηνοτροφική δομή της κυπριακής κοινωνίας. Ήδη από τα χρόνια της Ενετοκρατίας, όπως μαρτυρεί ο ανώνυμος στιχουργός του «Θρήνου της Κύπρου», ο οποίος περιγράφει τα γεγονότα της κατάληψης της Κύπρου από τους Τούρκους το 1571, η Αγία Εικόνα λιτανευόταν στο νησί, οπότε αναπέμπονταν δεήσεις για βροχόπτωση. Το έθιμο αυτό συνεχίστηκε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και τα πρώτα της Αγγλοκρατίας, οπότε αναφέρεται ότι πραγματοποιήθηκαν πολλές τέτοιες λιτανείες στα χωριά και στις πόλεις.

Η Παναγία ετιμάτο με ιδιαίτερη λαμπρότητα στην Κύπρο από τα Βυζαντινά χρόνια και σε αυτήν αφιερώθηκαν, μεταξύ του 10ου και του 12ου αιώνα, τα πιο σημαντικά μοναστήρια του νησιού, όπως τα προαναφερθέντα Κύκκου, Μαχαιρά, Τροοδίτισσας και Χρυσορρογιάτισσας, αλλά και αρκετά άλλα, όπως της Αλύπου, της Αψινθιώτισσας, της Στάζουσας στον Καραβά, της Ασίνου, της Αχειροποιήτου,

των Κρινίων, της Καντάρας, της Παλλουριώτισσας, του Άρακα, της Αμασγούς και του Τοχνίου. Στην Παναγία αφιερώθηκαν επίσης πολλές εκκλησίες, που σήμερα, μαζί με ορισμένες άλλες, οι οποίες ήταν καθολικά Μονών, περιλαμβάνονται στον παγκόσμιο κατάλογο πολιτιστικής κληρονομιάς της Ουνέσκο, όπως της Ασίνου, του Άρακα, της Ποδίθου και του Μουτουλλά. Ορισμένες από τις εκκλησίες αυτές διακοσμήθηκαν με μοναδικής ωραιότητας τοιχογραφίες ή ψηφιδωτά από τα βυζαντινά χρόνια, αφού ο βίος της Παναγίας υπήρξε έμπνευση για σπουδαίους ζωγράφους και δημιουργούς. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται η Παναγία Αγγελόκτιστη στο Κίτι της Λάρνακας με το περίφημο ψηφιδωτό με την απεικόνιση της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας του 6ου - αρχές του 7ου αιώνων, καθώς και η Παναγία Κανακαριά στη Λυθράγκωμη με τα καταπληκτικής ωραιότητας ψηφιδωτά του 6ου αιώνα. Στον 7ο αιώνα ανάγονται και διάφορα μολυβδόβουλλα εκκλησιαστικών, κυρίως, προσώπων της επαρχίας Λάρνακας με απεικονίσεις της Θεοτόκου, γεγονός που φανερώνει την ιδιαίτερη τιμή, που απολάμβανε στο νησί.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτικό για τον μεγάλο αριθμό των Μονών, που ήταν αφιερωμένες στην Παναγία, κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, είναι το Κατάστιχο VI του έτους 1825 του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου. Σύμφωνα με αυτό, από τις 67 Μονές, που λειτουργούσαν στο νησί, έως και την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα, 27, δηλαδή ποσοστό 40%, ήταν αφιερωμένες στη Θεοτόκο. Δυστυχώς, τα τραγικά γεγονότα του 1821, οπότε συλήθηκε η κινητή και ακίνητη περιουσία των Μονών, συνέτειναν, ώστε αρκετές από αυτές να μην μπορέσουν να επιβιώσουν, και από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα να εγκαταλειφθούν και, είτε να μετατραπούν σε ενοριακούς ναούς και ξωκκλήσια, είτε να ερημώσουν. Ωστόσο, ορισμένες από αυτές συνέχισαν τη λειτουργία τους μέχρι τις μέρες μας, όπως οι Μονές Κύκκου, Μαχαιρά, Τροοδίτισσας και Χρυσορρογιάτισσας, ενώ αρκετές άλλες, που είναι αφιερωμένες στην Παναγία, ανεγέρθηκαν εξυπαρχής, ή ανακαινίστηκαν εκ βάθρων και λειτούργησαν στα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία, ως γυναικείες: αυτές της Αμασγούς, της Αμιρούς, της Ζωοδόχου Πηγής - Παναγίας του Γλωσσά, της Θεοτόκου στα Καμπιά, της Σαλαμιώτισσας, της Σφαλαγγιώτισσας και της Τρικουκκιάς. Όπως διαπιστώνουμε δηλαδή, ένας πολύ μεγάλος αριθμός ανδρώων και γυναικείων Μονών, που λειτουργούν σήμερα στο νησί μας, είναι αφιερωμένες στη Θεοτόκο, ένδειξη του μεγάλου σεβασμού και της τιμής, που της αποδίδει ο κυπριακός λαός και στις μέρες μας.

Ομιλία που εκφωνήθηκε, στις 12 Φεβρουαρίου 2017, στον Ιερό Ναό Αποστόλου Μάρκου στη Λευκωσία, με την ευκαιρία των εκδηλώσεων για τη μεταφορά της εικόνας της Παναγίας της Μαλεβής στην Κύπρο.